

นาค : การศึกษา

เชิงสัญลักษณ์ตามคติอินเดีย

อาจารย์ ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ

ความหมายของศัพท์คำว่า “นาค”

ศัพท์คำว่า “นาค” มีความหมายได้หลายอย่าง เช่น งูที่แผ่พังพาน งูโดยทั่วไป เชื้อสายของนางกัทรุ หรือนางสุรสา ช้าง เมฆ เป็นต้น¹ นอกจากนี้ในบางแห่งยังว่า หมายถึง ต้นกากทิง และผู้ประเสริฐ อีกด้วย²

ในคัมภีร์วชิรสารัตถสังคหะ³ มีข้อความกล่าวถึงคำว่า นาค ดังนี้

“...นาโค นาคมารุท นาคมุส อูปาคมิ นาคปุปผ คเหตวาน นาคสส อภิบุชยิ...”⁴

แปลว่า “นาคนั้นแหละ ขึ้นสู่นาค เข้าไปใกล้โคนนาค เก็บดอกนาค น้อมบูชาแต่นาค”
คถานีแสดงถึงศัพท์คำว่านาค (นา - คะ) โดยมีความหมายหลายนัย คือ

¹ Monier Monier - William, A Sanskrit - English Dictionary (Delhi : Motilal Banarsidass, 1976), p. 532 - 533.

² พระเจ้ากรมบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, ปทานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2513), หน้า 745.

³ เป็นคัมภีร์ที่มีวิธีการประพันธ์เป็นแบบกลบท โดยมีเนื้อหาสาระที่ประกอบด้วยทฤษฎีและแบบฝึกหัดในเรื่องวิธีการจับความหมายของคำ ประพันธ์ขึ้นโดย พระศิริรัตนปัญญาเถระ ที่วัดมหาวัน จ.เชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2078 ตูรายละเอียดได้ใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, วิวัฒนาการวรรณคดีบาลีสายพระสุตตันตปิฎกที่แต่งในประเทศไทย, จัดพิมพ์โดยเงินทุนจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เฉลิมฉลองสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี 2533 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 464, 466.

⁴ พระศิริรัตนปัญญาเถระ, วชิรสารัตถสังคหะ, สหภูมิอยุธยาและศิษยานุศิษย์จัดพิมพ์ถวายในงานฉลองสิริณย์ปฏิและทำบุญอายุ พระวิสุทธิวงศาจารย์ วัดสุทัศน์เทพวราราม (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2512), หน้า 225.

- นาโค หมายถึง "ผู้ประเสริฐ"
ได้แก่ "พระราช"
นาคี หมายถึง "สัตว์ประเสริฐ"
ได้แก่ "ช้าง"
นาคมส หมายถึง "โคนต้นกากทิง"
นาคปุณฺี หมายถึง "ดอกกากทิง"
นาคสส หมายถึง "ผู้หมดบาป"
ได้แก่ "พระพุทธเจ้า"

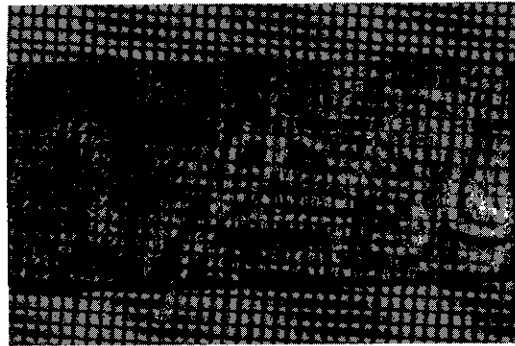
ความรวมก็คือ "พระราชเสด็จขึ้นสู่พญา
ช้างต้น เสด็จเข้าไปใกล้ต้นกากทิง ทรงเก็บดอก
กากทิง น้อมบูชาแด่พระพุทธเจ้า"⁵

จะเห็นได้ว่าศัพท์คำว่า นาค ทั้งที่ปรากฏ
ในภาษาสันสกฤต และในภาษาบาลี มีความหมาย
ที่หลากหลาย อย่างไรก็ตามในที่นี้ขอศึกษาเฉพาะเรื่อง
นาค ตามความหมายว่า งู เท่านั้น

ความคิดเรื่องนาคในยุคพระเวท

นักวิชาการบางท่านได้เสนอข้อคิดเห็นไว้ว่า
ลัทธิการบูชางูกระจายอยู่ทั่วพื้นชมพูทวีปมาแต่เดิม
จนกระทั่งสมัยที่ชาวอารยันบุกรุกเข้ามาในภูมิภาค
ดังกล่าว จึงได้ผนวกเอาคติความเชื่อนี้เข้าไปผสม
ผสานเข้ากับคติความเชื่อดั้งเดิมของตนเอง⁶ ดังจะเห็น

ได้ว่า ในการขุดค้นที่เมืองโมहनโจดาโร ได้ค้นพบ
ตราประทับ (seal) ที่มีรูปงูอยู่สองข้างระหว่างรูป
บุคคลที่อยู่ตรงกลาง (รูปที่ 1) อย่างไรก็ตามการขุด
ค้นที่เมืองฮารับปา กลับไม่พบสัญลักษณ์รูปงูอยู่ใน
ตราประทับเลย⁷

รูปที่ 1 : ตราประทับจากเมืองโมहनโจดาโร
ที่มา : Asis Sen, *Animal Motifs in Ancient Indian Art*
(Calcutta : Firma K.L. Mukhopadhyay, 1972), pl. XIX.

หลักฐานเรื่อง งู ในคติของชาวอารยันได้
ปรากฏตั้งแต่ในคัมภีร์ฤคเวท ซึ่งเป็นส่วนที่เก่าที่สุด
ในพระเวททั้งสาม แต่ยังมีได้ใช้คำศัพท์เรียกว่า
"นาค" แต่ใช้คำว่า "อหิ" เพื่อกล่าวถึงงูใหญ่⁸ ดังจะ
เห็นได้จาก เรื่องของวฤตราชูร เป็นต้น

⁵ อรพิมพ์ บุญอาภา, "นาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี," วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524 : 10.

⁶ Jame Fergusson, *Tree and Serpent Worship : Illustrations of Mythology and Art in India*
(Delhi : Oriental Publishers, 1971), p. 114.

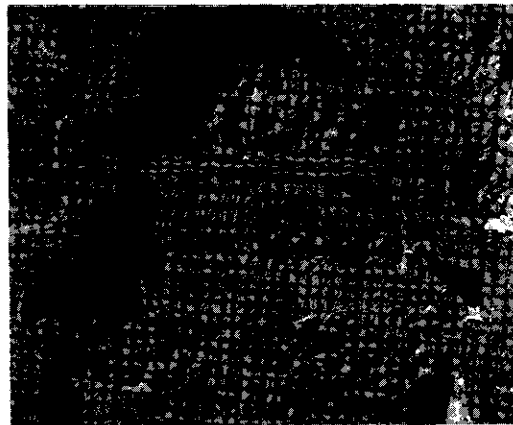
⁷ Binod Chandra Sinha, *Serpent Worship in Ancient India* (New Delhi : R.K. Jain, 1979), p. 17.

⁸ Arthur Anthony Macdonell, *A Vedic Reader for Students*, Eighth Impression (London :
Oxford University Press, 1972), p.53.

ความจากฤคเวท ได้กล่าวไว้บ่อยครั้งว่า อสูรวฤตราเป็นศัตรูที่สำคัญที่สุดของเทพเจ้า มีฟ้าผ่า กลุ่มหมอก และลูกเห็บหรือฝนที่มีลูกเห็บ เป็นอาวุธ การสยบอสูรตนนี้ทำให้พระอินทร์ได้ฝนและแสงสว่าง มาสู่โลก ดังนั้นการที่พระอินทร์เป็นเทพแห่งสายฟ้า และสายฝน ได้นามว่า “วฤตราหาร” หรืออื่น ๆ ย่อม มีพื้นฐานมาจากการปราบวฤตราสูรทั้งสิ้น⁹ เรื่องราว การทำสงครามระหว่างพระอินทร์กับวฤตราสูรนี้ ความในฤคเวทได้บรรยายไว้ว่ามีได้เกิดขึ้นเพียงครั้ง เดียว แต่จะเกิดขึ้นอยู่เสมอๆ¹⁰

อาจจะสังเกตต่อไปได้อีกว่ามารดาของวฤตราสูรคือทานู ซึ่งหมายถึงสายน้ำ หรือน้ำในสวรรค์ ส่วนคำว่าวฤตรา นี้ ย่อมมาจากคำว่า “วฤ” ซึ่งแปล ว่าปกคลุม หรือปกปิด ดังนั้นชื่อนี้จึงโยงให้เห็นว่า เป็นผู้ปิดกั้นสายน้ำ หรือความชุ่มชื้นที่จะมีมาสู่โลก อยู่โดยนัย¹¹

จากเรื่องราวที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่า ภู เป็นสัญลักษณ์ของวิญญาณแห่งน้ำ และเกี่ยวข้องกับ ฝน มาตั้งแต่ในช่วงต้นของยุคพระเวทแล้ว โดย คติดังกล่าวก็ยังคงเชื่อสืบเนื่องต่อมา และได้ส่ง อิทธิพลต่อวัฒนธรรมต่างๆในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ จนได้ถูกแสดงออกเป็นงานศิลปกรรม เช่นภาพสลัก เรื่องพระอินทร์บันดาลฝน เพื่อดับไฟที่ป่าทเวะ บน หน้าบันของบรรณาลัย ปราสาทบันทายสรี ก็ใช้ภาพ ของนาคประกอบอยู่กับหมู่เมฆฝน (รูปที่ 2)

รูปที่ 2 : หน้าบันที่ปราสาทบันทายสรี

ที่มา : Cluade Jacques, Angkor : Cities and temples (Bangkok : Amarin Printing and Publishing Public Co., Ltd., 1997), p. 110.

นอกจาก อหิวฤตรา แล้ว ความในฤคเวท ยังได้ปรากฏชื่อของ อหิพุธันยะ โดยระบุว่าเป็น ภูใหญ่ที่เกิดในน้ำ และอาศัยอยู่ในก้นทะเล ในขณะที่ รายละเอียดบางส่วนว่าเป็นเทพที่อยู่ในทะเลของ อากาศ อหิพุธันยะ น่าจะเป็นเครื่องหมายแห่ง อุปสรรคประการหนึ่ง ดังจะเห็นได้จากการที่มี ผู้อ่อนวอนให้เว้นจากการให้ร้ายแก่ตน¹² อาเธอร์ เอ. แมคโดนเนล (A. A. Macdonell) ให้ความเห็นไว้ว่า อหิพุธันยะ ได้ถูกนำไปผนวกเข้ากับพระรุทร ใน สมัยหลังพระเวท และจะกลายเป็นองค์ประกอบ ประการหนึ่งของพระศิวะต่อไป¹³

⁹ อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), หน้า 114.

¹⁰ อ่างใน เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย,” วิทยานิพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520 : 112.

¹¹ Arthur Anthony Macdonell, *The Vedic Mythology*, Reprinted (Varanasi : Indological Book House, 1971), p. 139.

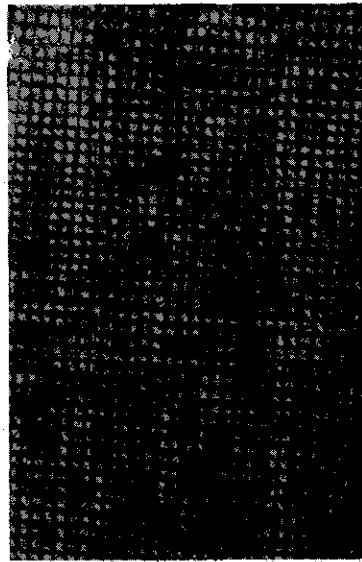
¹² อุดม รุ่งเรืองศรี, เล่มเดิม, หน้า 49.

¹³ Arthur Anthony Macdonell, *Ibid.*, p. 73.

ยุคพระเวทในช่วงต่อมา ภู ดูเหมือนว่าจะมีบทบาทมากขึ้น จากข้อความในคัมภีร์ยชุรเวท ได้สรรเสริญในฐานะของวิญญาณแห่งพื้นดิน, วิญญาณแห่งท้องฟ้าและสวรรค์, วิญญาณแห่งต้นไม้, วิญญาณแห่งแสงสว่างของสรวงสวรรค์และรัศมีแห่งดวงอาทิตย์, วิญญาณแห่งน้ำ และในฐานะของลูกศรแห่งผู้วิเศษ¹⁴

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาจากความในคัมภีร์ยชุรเวทประกอบกับข้อความบางส่วนในฤคเวท ยังได้กล่าวว่า พระอัคนี คือใหญ่ที่แผ่พวยพุ่งออกมาด้วยเพลิงแห่งความพิโรธ¹⁵ จึงอาจจะเห็นได้ว่าในสมัยพระเวทยุคต้นๆ ภู ก็มีความสัมพันธ์กับไฟด้วยเช่นเดียวกัน ความตอนนี้น่าจะช่วยสนับสนุนความคิดเห็นของ เจมส์ เฟอ์กัสสัน (Jame Fergusson) ที่ว่าในสมัยอินเดียโบราณ บางครั้งก็ใช้สัญลักษณ์รูปงูภายในอาคาร ซึ่งมีหม้อที่มีไฟพวยพุ่งอยู่ภายในตั้งอยู่เบื้องหน้าของอาคาร แทนการบูชาพระอาทิตย์ ดังเช่นที่ปรากฏอยู่ที่แผ่นศิลาจำหลักที่สถูปสาณูจี¹⁶ (รูปที่ 3)

นอกจากนี้ในคัมภีร์อาถรรพเวทยังได้กล่าวสรรเสริญถึงงูสีกอนอันได้แก่ ตีราศฉิราชิ, ลวชะ, พกรุ และอสิตะ ซึ่งนักปราชญ์บางท่านอธิบายว่าเป็นงูที่รักษามุมทั้งสี่แห่งท้องฟ้า¹⁷ อย่างไรก็ตามคัมภีร์ฉบับเดียวกันนั่นเอง ก็ได้ปรากฏคำสรรเสริญกลุ่มงูห้าตน

รูปที่ 3 : แผ่นศิลาจำหลักที่สถูปสาณูจี

ที่มา : Sir John Marshall, The Monuments of Sanchi (Delhi : Swati, 1982), pl. 52 B.

อันประกอบไปด้วย ตีราศฉิราชิ, ปถูรากู, ลวชะ, กัลมาสครีวะ และลวิตระ ในฐานะของผู้รักษาศักดิ์, ตะวันตก, เหนือ, ตะวันออก และทิศเบื้องบน ตามลำดับ¹⁸ นักวิชาการบางท่านได้เสนอว่าคติดังกล่าวเป็นคติที่เก่ากว่าคติเรื่องโลกบาลที่มีลักษณะเป็นมนุษย์¹⁹

อาจจะสังเกตได้ว่า ชื่อของงูที่ปรากฏอยู่ในอาถรรพเวททั้งสองชุดนั้นมี อยู่ สองชื่อที่ซ้ำกัน คือ

¹⁴ Binod Chandra Sinha, Ibid., p. 19.

¹⁵ อุตม รุ่งเรืองศรี, เสริมเติม, หน้า 59.

¹⁶ Jame Fergusson, Ibid., p. 114.

¹⁷ J. P. Vogel, Indian Serpent - Lore (London : Arthin Profstain, 1926), p. 9. อ้างใน Binod Chandra Sinha, Ibid., p. 20.

¹⁸ Late Jitendra Nath Banerjea, The Development of Hindu Iconography, 3rd Edition (New Delhi : Munshiram Manoharlal, 1974), p. 345.

¹⁹ J. P. Vogel, Ibid., p. 20.

ติราคฉิราชิ และสวชะ ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าหมายถึงงูตนเดียวกัน หรืออาจจะเป็นคนละตนกันเนื่องจากมีตำแหน่งประจำที่แตกต่างจากกัน

ความคิดเรื่องนาคในศาสนาพราหมณ์ หลังยุคพระเวท

คำว่า "นาค" น่าจะถูกนำมาใช้เรียก งูใหญ่หรืองูที่มีอิทธิปาฏิหาริย์อย่างเป็นสามัญ ตั้งแต่ในช่วงหลังยุคพระเวทลงมา โดยนักวิชาการบางท่านได้เสนอว่า คำว่า "นาค" ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในคัมภีร์ศตปุเทพราหมณะ²⁰ อย่างไรก็ตามนักปราชญ์สองท่าน คือ เจมส์ เฟอริกส์สัน และ ซี. เอฟ. โอลด์แฮม (C. F. Oldham) ต่างให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่า อหิ หรือ นาค ไม่ใช่แต่เป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มคนพื้นเมืองที่นับถือนาค ซึ่งคนกลุ่มนี้น่าจะเป็นอริกับชาวอารยันที่บุกรุกเข้ามาในชมพูทวีป ดังนั้นจึงนำอหิ หรือ นาค มาเป็นสัญลักษณ์ของชนกลุ่มดังกล่าว²¹

ในแง่ของวรรณกรรมแล้ว หลายครั้งได้ปรากฏหลักฐานการนำศัพท์คำว่า นาค ไปอธิบายถึงอหิวิฤตตรา ที่ปรากฏเรื่องราวอยู่ในฤคเวท ดังเช่นความในอาทิบริบท ของมหาภารตะ ได้อธิบายว่าวิฤตตรา เป็นหนึ่งในบุตรที่เป็นนาคทั้ง 1,000 ตนของนางกัทรู กับพระกศยปพรหมฤๅษี²² เป็นต้น เรื่องดังกล่าวน่าจะเป็นหลักฐานยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า

ความคิดของชาวอินเดียในสมัยหลังพระเวท อหิก็คือนาค ในขณะที่เดียวกันนาค ก็คือศัพท์ที่ใช้เรียกงูที่มีอิทธิฤทธิ์ต่างๆ และในหลายครั้งก็มีการใช้ศัพท์คำอื่นๆ เพื่อแทนความหมายของคำว่า นาค ที่หมายถึง งู เช่น ฤษกะ, ฤษกะมะ, โกคิน, อูรกะ, ปันกะ, กาทรเวชะ, กัทรูบุตร เป็นต้น

อย่างไรก็ดี เรื่องการกำเนิดของนาค ที่ปรากฏอยู่ในกลุ่มคัมภีร์มหากาพย์ (อิตีหาสะ) และคัมภีร์ปุราณะ ฉบับต่างๆ มีรายละเอียดที่ไม่ตรงกัน ในส่วนของมารดาผู้ให้กำเนิด กล่าวคือ ในมหาภารตะส่วนอาทิบริบท กล่าวว่ามารดาของนาคทั้ง 1,000 คือนางกัทรู แต่ในส่วนอุทไยคบริบทของมหาภารตะ กลับกล่าวว่า นาคทั้งหลายเป็นบุตรของนางสุรสา ส่วนในคัมภีร์หริวงศ์ และคัมภีร์ปุราณะ ฉบับต่างๆ กล่าวในทำนองเดียวกันว่า นางสุรสาเป็นผู้ให้กำเนิดงูใหญ่ 1,000 ตัว ส่วนนางกัทรูได้ให้กำเนิดนาค 1,000 ตน²³ จากความในส่วนนี้ จึงอาจจะเห็นได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าวอาจจะเกิดความแตกต่างระหว่างนาค กับงูใหญ่ โดยอาจจะเกิดขึ้นจากความสับสนในเรื่องของมารดาผู้ให้กำเนิด นาค จนทำให้มีการพยายามที่จะอธิบายความสับสนดังกล่าวก็เป็นได้

สิ่งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งอีกประการหนึ่งก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างครุฑ และนาค ความในอาทิบริบท ของมหาภารตะ ได้กล่าวถึงความ

²⁰ Asis Sen, *Animal Motifs in Ancient Indian Art* (Calcutta : Firma K. L. Mukhopadhyay, 1972), p. 41.

²¹ อ้างใน Ibid., p. 43.

²² อรพิมพ์ บุญอาภา, เล่มเดิม, หน้า 12

²³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ขมโดย เพ็งพงศา, "ครุฑและนาคในวรรณคดีสันสกฤตและบาลี," วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521 : 96 - 99.

สัมพันธ์ดังกล่าวว่า ครุฑ เป็นบุตรคนที่สองของนางวินดา และเป็นน้องต่างมารดาของนาคทั้งหลายเนื่องด้วยนางวินดา กับนางกัทธูไม่มีใครจะลงรอยกันนัก จึงทำให้ครุฑ และนาค อันเป็นบุตรของพวกนางบาดหมางกันไปด้วย ซึ่งรายละเอียดในคัมภีร์ได้พรรณนาถึงผลน่านับประการของความบาดหมางดังกล่าว อันจะยังผลให้ครุฑและนาคการเป็นอริต่อกัน และในท้ายที่สุดครุฑก็ได้รับพรจากพระอินทร์ให้สามารถกินนาคเป็นอาหารได้²⁴

นักวิชาการบางท่านได้ให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างครุฑและนาคไว้ว่า

“...สัญลักษณ์ของครุฑ และนาคแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างนกอินทรี กับงู บางทีสัญลักษณ์ดังกล่าวอาจจะมีมาแต่สมัยก่อนอารยธรรมสุเมเรียนตามทัศนะของ ไฮน์ริช ชิมเมอร์ (H. Zimmer) ในคติโดยสามัญของโลกตะวันตก นกอินทรีแสดงถึงสัญลักษณ์ของการปลดปล่อยวิญญาณออกจากบ่วงพันธนาการ ในขณะที่ พลังชีวิตงูหมายถึง ขอบเขตแห่งความมีชีวิต แต่ในทางกลับกันสัญลักษณ์ดังกล่าวในอินเดียจำกัดอยู่เฉพาะเรื่องธาตุ แห่งธรรมชาติ กล่าวคือ อำนาจแห่งดวงอาทิตย์ (ครุฑ - ผู้แปล) ที่ปะทะกับพลังงานจากของเหลวคือน้ำบนผิวโลก (นาค - ผู้แปล)...”²⁵

ในช่วงระยะเวลาหลังยุคพระเวทนี้ นาคดูเหมือนว่าจะถูกผนวกเข้าไปในลัทธิศาสนาต่างๆ โดยวิธีการที่แตกต่างกันไป วิธีการหนึ่งที่มักจะ

ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ คือการนำ นาค เข้าไปเป็นบริวารของเทพเจ้า, ศาสดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นเคารพบูชาเนื่องในลัทธิศาสนาของตน²⁶ ลักษณะเช่นนี้อาจจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากการที่พระวิษณุมีอนันตนาคราช หรือเศษนาคเป็นบัลลังก์ในขณะที่ประทับอยู่ ณ เกษียรสมุทร หรือการที่พระศิวะมีนาควาสุกิเป็นสังวาลย์ เป็นต้น

อาจจะสังเกตได้ว่าทั้งเศษนาค และนาควาสุกิ ที่ไวษณพนิกาย และไศวนิกายได้นำเข้าไปผนวกไว้ในลัทธิของตนตามลำดับ ต่างเป็นนาคที่ถูกยกย่องว่าเป็นนาคผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้ในอาทิบรรพ ของมหาภารตะ ซึ่งกล่าวถึงเศษนาคว่าเป็นบุตรชายคนโตของนางกัทธู มีจิตใฝ่ธรรม จึงได้รับมอบหมายจากพระพรหมให้ช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งมวลด้วยการรองรับแผ่นดิน ส่วนนาควาสุกิเป็นบุตรชายคนรองของนางกัทธู เป็นราชาแห่งนาคทั้งหลาย และเป็นเชือกพันเขามันธนะในการกวณเกษียรสมุทร²⁷

ในหลายๆ โอกาส วิธีการนำ นาค มาผนวกในลัทธิของตนก็ใช้เรื่องราวของการปราบนาคนตนต่างๆ เป็นสัญลักษณ์ เพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของเทพเจ้าในลัทธิศาสนา²⁸ เช่น เรื่องกฤษณะปราบนาคกาลิยะ ในคัมภีร์ภากวตปุราณะ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เรื่องราวต่างๆ ของ นาค ที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมสมัยหลังพระเวทก็ยังคงเห็นได้ถึงคติที่เกี่ยวข้องกับน้ำอยู่เช่นเดียวกับใน

²⁴ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน อรพิมพ์ บุญอาภา, เล่มเดิม, หน้า 46 - 51.

²⁵ Binod Chandra Sinha, *Hinduism and Symbol Worship* (Delhi : Agam Kala Prakashan, 1983), p. 60.

²⁶ Jame Fergusson, *Ibid.*, p. 70 - 71.

²⁷ อรพิมพ์ บุญอาภา, เล่มเดิม, หน้า 54, 60.

²⁸ Heinrich Zimmer, *Myths and Symbol in Indian Art and Civilization*, 2nd printing (New Jersey : Princeton University Press, 1974), p.77.

สมัยพระเวท ไม่ว่าจะเป็น เรื่องวิชฌณันตสาธิน, กฤษณะปราบนาคาคาลิยะ, การกวณเกษียรสมุทร ฯลฯ ลักษณะเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นถึงการสืบทอดทางคติความเชื่อว่า นาค คือวิญญาณแห่งน้ำ นอกจากนั้น เรื่องราวในสมัยหลังพระเวทบางเรื่องก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงความสืบทอดทางคติที่ว่านาค คือสัญลักษณ์ของรัศมีแห่งพระอาทิตย์ ดังเช่นเรื่องนาคปัทมนาภะ ซึ่งเป็นผู้ลากรถพระอาทิตย์ ในศานติบรรพ ของมหาภารตะ²⁹

คติเรื่องในพุทธศาสนา

ในส่วนของศาสนาพุทธ ได้ปรากฏหลักฐานของคติเรื่อง นาค อยู่ตั้งแต่ในสมัยเริ่มแรกเช่นกัน โดยในส่วนของพระพุทธศาสนาได้มีการนำ นาค มาใช้ในลักษณะเป็นผู้ปกป้องพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากเรื่อง ของพระยาโมจลินท์ นาคราช อันเป็นราชาแห่งหมู่ นาคทั้งหลายตามคติในพุทธศาสนา ได้มาช่วยกำบังลมฝนให้แก่สมเด็จองค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ในขณะที่เสวยวิมุตติสุขได้ร่มมูจลินท์พกฤษ์

ในส่วนของคติดังกล่าวนี้นั้น นักปราชญ์บางท่านให้ความเห็นว่า แสดงถึงการเข้าถึงนิพพานอย่างแท้จริง โดยนาค เป็นสัญลักษณ์ของพลังชีวิตที่ทำให้วันเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นผู้ช่วยปลดปล่อยพันธนาการทั้งหลายแห่งชีวิตให้เข้าถึงสภาวะแห่งการรู้แจ้ง และการปลดปล่อยสภาวะสู่พระนิพพาน³⁰

ในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท เรื่องของนาคโมจลินท์เริ่มปรากฏตั้งแต่ในพระไตรปิฎก คืออยู่ในพระวินัยปิฎก มหาขันธกะ มหาวรรค มูจจลินทกถา โดยมีรายละเอียดกล่าวถึงว่า ระหว่างที่พระพุทธองค์เสด็จประทับเสวยวิมุตติสุขใต้ต้นมูจลินท์ ได้เกิดฝนตกพรา และเจ็ดด้วยลมหนาวตลอด 7 วัน พญานาคชื่อมูจลินท์ได้เข้ามาขดกายรอบพุทธบัลลังก์รวม 7 รอบ และแผ่พังพานเหนือพระเศียรของพระพุทธเจ้า เพื่อกำบังลมและฝนตลอด 7 วัน ครั้นฝนหายแล้วก็คลายขนคออก และจำแลงร่างเป็นมนุษย์ ถวายอัญชลีเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าแล้วหลีกไป³¹

ส่วนในคัมภีร์ชาดกมูจจลินทกถา หรือนิทานกถา³² ในส่วนสันติเกนิทาน ได้กล่าวถึงพุทธประวัติตอน

²⁹ ดูรายละเอียดของเรื่องได้ใน อรรถนิพนธ์ บุญอาภา, เล่มเดิม, หน้า 70 - 71.

³⁰ Heinrich Zimmer, Ibid., p.67 - 68.

³¹ มหาโมกฺษราชวิทยาลัย, พระวินัยปิฎก เล่ม 4 มหาวรรค ภาคที่ 1 และอรรถกถา, มหาโมกฺษราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ 200 ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช 2525 (กรุงเทพฯ : เฉลิมชาญการพิมพ์, 2527), หน้า 20 - 21. นำสังเขตว่ารายละเอียดที่ปรากฏอยู่ใน พระวินัยปิฎก มหาขันธกะ มหาวรรค ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนเสวยวิมุตติสุขเพียง 4 สัปดาห์ กล่าวคือไม่ปรากฏ เรื่อง อนิมิสเจติย รัตนจงกรมเจติย และรัตนฆระเจติย (ดูใน เล่มเดียวกัน, หน้า 1-6, 16, 26.) แต่เหตุการณ์ตอนดังกล่าวได้ถูกกล่าวเพิ่มจนครบทั้ง 7 สัปดาห์ ในคัมภีร์อรรถกถาของพระวินัยปิฎก คือในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา ในส่วนอรรถกถา อชปานีโครกถา (ดูใน เล่มเดียวกัน, หน้า 18.)

³² เชื่อว่าคัมภีร์ฉบับนี้รจนาขึ้นโดยพระพุทธโฆษาจารย์ ในสังกาทวิป เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 10 จัดเป็น คัมภีร์ประเภทพุทธประวัติ ภาษาบาลี ฉบับแรก ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน ธนิต อยู่โพธิ์ (แปลและเรียบเรียง), นิทานกถา พระพุทธประวัติตอนต้น ฉบับพระพุทธโฆสเถระ (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พาณิชย์, 2530), หน้า (6).

ดังกล่าวอย่างสั้นๆ ว่า ระหว่างที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ใต้ต้นมุจลินท์ในสัปดาห์ที่ 6 ได้เกิดฝนตกพรำๆ ตลอดสัปดาห์ มุจลินท์ขนาดได้วงขนดล้อม 7 รอบ เพื่อป้องกันความหนาว จึงคล้ายกับประทับในพระคันธกุฎีที่ไม่คับแคบ³³

พระปฐมสมโพธิกถา อันเป็นคัมภีร์พุทธประวัติที่ประพันธ์ขึ้นในประเทศไทย ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในตอนนี่ว่า ในสัปดาห์ที่ 6 พระพุทธเจ้าประทับอยู่ใต้ต้นมุจลินท์พญานาค ได้เกิดมหาเมฆขึ้นในอากาศยังผลให้ฝนตกตลอด 7 วัน มุจลินท์นาคราชที่อาศัยอยู่ในสระโบกขรณีใกล้ต้นมุจลินท์ จึงได้วงขนดล้อม 7 รอบ และแผ่พังพานปกป้องเบื้องพระเศียรของพระพุทธเจ้าไว้ เพื่อป้องกันแดด, ลมฝน และเหลือบยุงต่างๆ มิให้สัมผัสต้องกายพระพุทธองค์ จากนั้นเมื่อฝนหยุดในวันที่ 7 ก็จำแลงร่างเป็นมนุษย์ ถวายอัญชลีเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าแล้วหลีกไป³⁴

ส่วนในคัมภีร์สันสกฤตในช่วงต้น เช่น คัมภีร์มหาวิสตะ³⁵ ได้กล่าวถึงเรื่องราวตอนนี้อย่างสั้นๆ ว่า ในสัปดาห์ที่ 5 พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่ ณ ที่พักอาศัยของมุจลินท์นาคราช ตลอดสัปดาห์ได้เกิดฝน

นอกฤดูกาล นาคมุจลินท์ได้ขดกายรอบพุทธบัลลังก์ 7 รอบ และแผ่พังพานเหนือพระเศียรของพระองค์ตลอด 7 วัน โดยในคัมภีร์ฉบับนี้ได้กล่าวถึง สัปดาห์ที่ 4 ว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปประทับอยู่ในที่อยู่ของนาคราช ที่มีชื่อว่า กาละ³⁶

คัมภีร์พุทธประวัติ ของฝ่ายมหายาน เช่น ลลิตวิสตะ³⁷ ได้กล่าวถึงได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในสัปดาห์ที่ 5 ที่พระตถาคตประทับอยู่ในพิภพของมุจลินท์นาคราชว่า เป็นระยะเวลาที่มีฝนตกตลอดสัปดาห์ มุจลินท์นาคราชได้ออกจากที่อยู่ของตนมาพันกายตถาคตด้วยขนด 7 รอบ และแผ่พังพานไว้ โดยคิดว่าลมหนาวอย่าแผ้วพานพระผู้มีพระภาคเลย จากนั้นก็มีนาคราชอีก 4 ตนมาจากทั้ง 4 ทิศ พันกายตถาคตด้วยขนด 7 รอบ และแผ่พังพานไว้เช่นกัน ตลอดเวลา 7 วัน 7 คืน นาคราชเหล่านั้นได้รับความสุขจากการอยู่ใกล้ชิดกับพระตถาคต ครั้นสัปดาห์ล่วงไปแล้ว นาคราชทั้งหลายทราบบว่าพันวันฝนแล้ว จึงคลายขนดออก ไหว้บาทตถาคตด้วยศีรษะ ทำประทักษิณ 3 รอบ แล้วกลับไปสู่ที่อยู่ของตน³⁸

ในคัมภีร์ของพวกมหายาน ในอิเบต ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนี่ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอยู่ภายใต้ต้นโพธิ์ ตามเวลาพอพระอภัยาคัยแล้ว จึง

³³ เล่มเดียวกัน, หน้า 120.

³⁴ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา พิศดาร 29 ปริเฉท (กรุงเทพฯ : ห.จ.ก. รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2536), หน้า 214 - 215.

³⁵ ประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาสันสกฤต ผลมภาษาปรากฏต โดยมากเชื่อกันว่าเป็นส่วนหนึ่งของพระวินัยปิฎก นิกายโลกุตรวาทิน ฝาสุข อินทราวุธ, พุทธปฎิมาฝ่ายมหายาน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2543), หน้า 18. อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า แม้จะไม่ได้ประพันธ์ขึ้นด้วยภาษาบาลี แต่ก็เป็นงานในช่วงเริ่มแรก จึงอาจจะเป็นคัมภีร์ฝ่ายหินยานอยู่ M. Winternitz, A History of Indian Literature, Vol. II, Reissued (New Yoik : Russell & Russell, 1972), p. 239-240.

³⁶ Bimala Churn Law, A Study of the Mahavastu (Calcutta : Thacker, Spink & CO., 1930), p.153.

³⁷ M. Winternitz, Ibid., p.148.

³⁸ แสง มนวิฑูร (ผู้แปล), คัมภีร์ลลิตวิสตะ พระพุทธประวัติฝ่ายมหายาน, ตอน 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2514), หน้า 905.

เสด็จไปยังที่อยู่ของมุจลินทนาคราช มุจลินทนาคราช
ปรารภนาจะป้องกันแดดและฝนให้แก่พระพุทธเจ้า
จึงพันพระกายพระผู้มีพระภาค 7 รอบ และแผ่
พังพานปกพระเศียร พระพุทธเจ้าทรงนั่งท่ามนสิการ
อยู่ 7 วัน³⁹

อาจจะสังเกตได้ว่าในคัมภีร์ฉบับต่างๆ นั้น
เรื่องราวตอนมุจลินทนาคราชนั้นมิได้กล่าวถึงสระน้ำ
เลย นอกจากในพระปฐมสมโพธิกถา ซึ่งคงจะเป็น
คติที่กลายมาจากคัมภีร์พุทธประวัติสายลังกา ดังจะ
เห็นได้ว่าคัมภีร์แรกที่กล่าวถึง ว่านาครมุจลินท์อาศัย
อยู่ในสระน้ำ ใกล้ต้นมุจลินท์ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์
ที่ประพันธ์ขึ้นในลังกาทวีปสองเล่ม คือคัมภีร์
สมันตปาสาทิกา (อรรถกถาพระวินัยปิฎก)⁴⁰ และ
คัมภีร์ปปัญจสูทนี (อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก
มัชฌิมนิกาย)⁴¹ ซึ่งทั้งสองคัมภีร์ดังกล่าวมีพระพุทธ
โฆษาจารย์ เป็นผู้รจนาเช่นเดียวกัน⁴²

ดังนั้น ในยุคอรรถกถา คือ ยุคที่มีการแต่ง
คัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก คติเรื่องนาคร
มุจลินท์ คงจะกลายเป็นวิญญาณแห่งน้ำ โดยคติ
ดังกล่าวคงจะมีพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงไปอย่าง
ชัดเจนในลังกาทวีป และได้ส่งอิทธิพลความคิด

ดังกล่าวต่อไปให้แก่กลุ่มชนในอุษาคเนย์

ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงอาจจะกล่าวได้ว่า
นาครมุจลินท์แต่แรกเริ่มเดิมทีคงจะเป็นวิญญาณแห่ง
ต้นไม้ หรือป่า คือต้นมุจลินท์ ซึ่งคติดังกล่าวปรากฏ
อยู่ทั้งในคัมภีร์ฝ่ายเถรวาท และมหายาน โดยอาจ
จะสังเกตได้ว่าในคัมภีร์ที่ประพันธ์ด้วยภาษาสันสกฤต
จะไม่กล่าวถึงต้นมุจลินท์ แต่กล่าวว่าพระพุทธองค์
ประทับอยู่ที่พิภพหรือที่พักอาศัยของมุจลินทนาคราช
ซึ่งในภาษาบาลีคำว่า มุจลินท์ แปลว่า ต้นจิก⁴³ แต่ใน
ภาษาสันสกฤต กลับหมายถึง ชื่อของ นาคมุขลิน
(มุจลินท์) ที่ปรากฏในคัมภีร์ลิลิตวิสตระ⁴⁴ อย่างไรก็ตาม
พิภพ หรือที่พักอาศัยของนาครมุจลินท์ อาจจะหมายถึง
ถึงมุจลินทพฤษภ หรือต้นจิก ซึ่งยังคงถึงคติที่ว่า
นาค เป็น วิญญาณแห่งต้นไม้เช่นกัน

คติการนำนามมาขนดกายพันรอบองค์
พระผู้มีพระภาคเจ้าเช่นนี้ ได้ปรากฏอยู่ในคติของ
ศาสนาเช่นเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากเรื่องของ
พระปารศวนาถ อันเป็นหนึ่งในไตรดังกร ซึ่งมีนาคร
แผ่พังพานกำบังแสงแดดให้ 3 วันในขณะที่พระองค์
ประทับยืนอยู่ในท่ากาโยตสรรค (ยืนตรง) ดังที่
ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปารศวนาถจริต⁴⁵ (รูปที่ 4) ซึ่ง

³⁹ W. Woodward Rockhill, พุทธประวัติฝ่ายมหายานในอินเดีย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 46.

⁴⁰ มหามกุฏราชวิทยาลัย, เล่มเดิม, หน้า 22.

⁴¹ G. P. Malalasekera, Ibid., Vol. II, p. 638 - 639.

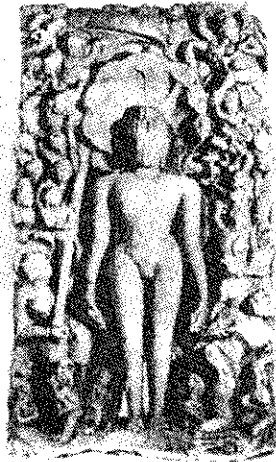
⁴² สุภาพรพรณ ญ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 292 - 294.

⁴³ นาคะประทีป (นามแฝง), ปาลี - สยาม อภิธาน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย,
2532), หน้า 220, 318.

⁴⁴ Monier Monier - William, Ibid., p. 882.

⁴⁵ B. C. Bhattacharya, The Jaina Iconography, 2nd edition (Delhi : Shri Jainendra Press, 1974),
p. 59. นอกจากนี้แล้วคัมภีร์บางฉบับในศาสนาเช่น เช่น คัมภีร์ไตรษะษติศลาภาปุระ ได้กล่าวถึงความตอนดังกล่าว
นี้ว่า นาคได้มากำบังฝนให้แก่พระปารศวนาถ ดูใน Jyotindra Jain & Eberhard Fisher, Jaina Iconography Part I
(Leiden : E. J. Brill, 1978), p. 17 - 18.

โยฮัน ไวกเกล (J. Vogel) เชื่อว่าเรื่องนี้เป็นการเปลี่ยนแปลง และเกิดขึ้นภายหลังเรื่องราวของนาคมุจลินท์ในพุทธประวัติ⁴⁶

รูปที่ 4 : ประติมากรรมรูปพระปารศวนาถ
ที่มา : B.C. Bhattacharya, The Jaina Iconography
(Delhi : Motilal Banarsidass, 1974), Pl. XXVIII.

นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับนาค ในคัมภีร์ของพุทธศาสนาอีกหลายเรื่องทั้งในฝ่ายเถรวาท และมหายาน โดยบางเรื่องก็เป็นชาดก ซึ่งถือว่าเป็นอดีตชาติที่สำคัญของพระพุทธเจ้า เช่น เรื่องภูริทัตชาดก ที่พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นนาคชื่อ ภูริทัต⁴⁷

อนึ่งเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับนาคดังที่ปรากฏอยู่ในนิบาตชาดกเรื่องต่างๆ ยังคงแสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่อง นาคที่สืบทอดมาตั้งแต่ยุคพระเวท ดังจะเห็นได้เรื่องนาคที่อาศัยอยู่ในน้ำ กล่าวคือแสดงถึงความเป็นวิญญาณแห่งน้ำ เช่น นาคในมหาตมาชาดก อาศัยอยู่ในสระน้ำ⁴⁸ หรือนาคในมณีรัตนชาดก ซึ่งอาศัยอยู่ในแม่น้ำคงคา⁴⁹ ทั้งนี้ยังปรากฏคติเรื่องนาค ที่แสดงถึงความเป็นวิญญาณแห่งต้นไม้ และพื้นดิน ดังจะเห็นได้จาก เรื่องนาคในมหาตมาชาดก ซึ่งอาศัยอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่⁵⁰ และนาคในขรุทปานชาดก ที่อาศัยอยู่ในพื้นดินใต้บ่อน้ำเก่า⁵¹ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นาคในขรุทปานชาดกยังได้ถูกกล่าวถึงในฐานะของผู้เฝ้าขุมทรัพย์ หรือสัญลักษณ์แห่งโลกบาดาลด้วย

ในส่วนของฝ่ายมหายานอาจจะเห็นได้อย่างชัดเจน ในเรื่องประวัติของคัมภีร์ปรัชญาปารมิตา โดยเล่ากันว่าพระคัมภีร์ฉบับนี้ลึกซึ้งเกินความเข้าใจของชนทั่วไป พระพุทธองค์จึงทรงนำไปฝากไว้ที่เมืองบาดาลของเหล่านาค เพื่อรอให้ผู้มีปัญญามานำไป ต่อมาท่านนาคคารุณ (อรุณ แห่งเหล่านาค) จึงได้ไปนำพระคัมภีร์ฉบับนี้ขึ้นมาจากเมืองบาดาล และนำมาเผยแพร่⁵² ซึ่งจะเห็นได้ว่าความเชื่อนี้เป็น การเปรียบเปรยว่า พระธรรมในพระคัมภีร์ฉบับนี้ ถูกซ่อนอยู่ในส่วนที่ลึกที่สุดของพระพุทธวณะ โดย

⁴⁶ อ่างใน พิศน พิลนพงศ์, "พระพุทธรูปนาคปรก," สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520 : 33.

⁴⁷ ดูรายละเอียดได้ใน E. B. Cowell (editor), The Jataka or Stories of the Buddha's Former Births, Vol. VI, Reprinted (Delhi : Cosmo Publications, 1973), p. 80 - 113.

⁴⁸ ดูรายละเอียดได้ใน Ibid., Vol. I, p. 290 - 291.

⁴⁹ ดูรายละเอียดได้ใน Ibid., Vol. II, p. 197 - 199.

⁵⁰ ดูรายละเอียดได้ใน Ibid., Vol. IV, p. 221 - 223.

⁵¹ ดูรายละเอียดได้ใน Ibid., Vol. II, p. 205 - 206.

⁵² Asis Sen, Ibid., P. 46.

เปรียบเทียบกับความลึกของเมืองบาดาลของเหล่า นาค ซึ่งเป็นส่วนที่ลึกที่สุดในโลกทั้งสาม ตามความ เชื่อของอินเดีย จึงเห็นได้ถึงคติที่ว่า นาค เป็น วิญญาณของพื้นดิน หรือพื้นน้ำ ในความเชื่อของ พุทธศาสนาหายานได้เช่นกัน

ความเชื่อเรื่อง นาค ว่าเป็นวิญญาณแห่ง น้ำและเป็นผู้บันดาลสายฝนนั้น ปรากฏขึ้นอย่าง ชัดเจนในคัมภีร์ฝ่ายมหายาน คือ ลลิตวิสตระ ดังจะ เห็นได้จากความตอนหนึ่งใน อภินิษกรรมณปรีวรรต ซึ่งบรรยายว่า

“ในทีนั้น พระยานาคชื่อวรุณ พระยานาค ชื่อมนัสวิ พระยานาคชื่อสาคระ พระยานาคชื่อ อนุตปตะ และพระยานาคคู่ คือ นันทะ อุปนันทะ พุดอย่างนี้ว่า แม้พวกข้าพเจ้าทั้งหลายก็นิรมิตเมฆ ฝนที่ตกต้องตามฤดูกาลแล้ว จะไปรยผงจันทน์ อรุณสารเพื่อกระทำบูชาพระโพธิสัตว์⁵³

สรุป

ลักษณะต่างๆ ของ นาค ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ได้ถูกแสดงออกในรูปของงานศิลปกรรม ด้วยรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งแฝงไว้ด้วยคติความ เชื่อ และปรัชญาที่ซ่อนเร้นอยู่ในเรื่องราวต่างๆ

ในหลายครั้ง นาค ได้ถูกแสดงออกเป็น ศิลปกรรม โดยที่มีใช้ภาพเล่าเรื่องในศาสนา หากแต่ มีความหมายที่แฝงไว้ด้วยคติ หรือปรัชญาที่ถูก แสดงเป็นสัญลักษณ์รูป นาค ออกมาแทน การ แสดงภาพนาคในรูปของงานศิลปกรรมนั้น จึงเป็น มากกว่าการแสดงภาพสัตว์ในเทพนิยาย หากแต่เต็ม เปี่ยมไปด้วยภูมิปัญญาของคนในอดีตที่ต้องการ แสดงออกถึงคติความเชื่อของตน ผ่านทางรูปของ งานศิลปกรรมโดยใช้รูป “นาค” เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อ ถึงความหมายต่างๆ เหล่านั้น

⁵³ แสง มนวิฑูร, เล่มเดิม, หน้า 707.